УДК 56:553.04

Фосилії як об'єкт надрокористування

Іваніна А.В., *к. геол.-мін. н., доцент, antonina.ivanina@lnu.edu.ua;*
Тузяк Я.М, *к. геол. н.; доцент; yaryna.tuzyak@lnu.edu.ua;*
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Досліджено правовий статус фосилій як специфічного об’єкта надрокористування в Україні в контексті чинного екологічного та надрового законодавства. Висвітлено ключові колізії нормативно-правової бази, приклади безгосподарного ставлення до палеонтологічної спадщини в Україні. Запропоновано деякі юридичні та економічні механізми легалізації палеонтологічного промислу, включаючи впровадження палеонтологічного аудиту та створення Державного палеонтологічного кадастру.

Ключові слова: фосилії, надрокористування, палеонтологічна спадщина, правове регулювання палеонтологічного промислу.

Fossils as an object of subsoil use

Ivanina Antonina*, Cand. Sci. (Geol.-Mineral.), Associate Professor;*
antonina.ivanina@lnu.edu.ua;
Tuzyak Yaryna*, Cand. Sci. (Geol.), Associate Professor; yaryna.tuzyak@lnu.edu.ua;*
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

The legal status of fossils as a specific object of subsoil use in Ukraine is examined within the context of current environmental and subsoil legislation. Key conflicts in the regulatory framework and examples of negligent treatment of Ukraine's paleontological heritage are highlighted. Legal and economic mechanisms for legalizing the paleontological trade are proposed, including the implementation of a paleontological audit and the creation of a State Paleontological Cadastre.

Keywords: fossils, subsoil use, paleontological heritage, legal regulation of the paleontological trade.

Вступ. Питання визначення правового статусу фосилій (викопних решток організмів) у системі природокористування є складною міждисциплінарною проблемою на збігу палеонтології, геології, економіки та екологічного права. Традиційно надра розглядаються як джерело мінеральної сировини – корисних копалин, необхідних для промисловості та енергетики. У переліку корисних копалин обмаль фосилій, які є невід’ємною частиною земної кори і водночас мають не тільки прикладну, але й унікальну наукову, культурну та історичну цінність. Це породжує гостру правову дискусію: чи слід розглядати скам’янілості виключно як геологічні утворення під парасолькою загального надрокористування, чи вони потребують окремого правового регулювання як об’єкти особливого статусу? В Україні ця проблема ускладнюється тіньовим ринком, безгосподарним ставленням до палеонтологічних ресурсів, а також недосконалістю профільного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Метою дослідження є комплексний аналіз теоретико-правового статусу фосилій як специфічного об’єкта надрокористування в Україні. Завдання: виявлення колізій у чинній нормативно-правовій базі, зазначення економіко-екологічних наслідків тіньового ринку палеонтологічних ресурсів, пропозиції щодо необхідності розробки збалансованого юридичного та фінансово-економічного механізму організації та ведення палеонтологічного промислу. Для досягнення поставленої мети і завдань використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: аналіз, синтез застосовано при зборі правової інформації; порівняльно-правовим методом досліджено порушення регулювання обігу фосилій; системно-структурний аналіз є основою для фіксування збитків від нелегальної діяльності щодо видобутку фосилій.

Результати дослідження. Надрокористування – це законодавчо врегульована діяльність, спрямована передусім на геологічне вивчення та видобуток корисних копалин. Згідно з Кодексом України про надра (1994) надра є власністю Українського народу і надаються лише у користування. Будь-який елемент, що містять надра, в тім числі і скам’янілості, які є згідно визначення надр їхньою складовою, автоматично потрапляють під дію загальних правил державного регулювання та мали б відноситися до об’єктів

надрокористування. Проте аналіз чинних юридичних документів дозволяє стверджувати, що не всі скам'янілості віднесені до сфери надрокористування.

За промисловим значенням, науковою та культурною цінністю фосилії, які містять надра України, поділені на такі типи та підтипи.

Перший тип – фосилії для промислового освоєння – офіційно (згідно з "Переліком корисних копалин загальнодержавного значення" (1995) та "Класифікатором корисних копалин" (2008) визнані корисними копалинами загальнодержавного значення, що мають промислове значення та фігурують у державному балансі запасів. Це біогенного походження тверді горючі копалини (кам'яне та буре вугілля, торф), нерудні будівельні матеріали (черепашники, крейда, трепел, опока), коштовне та виробне каміння (бурштин, гагат, скам'янілі дерева). Юридично це корисні копалини, а фактично – фосилії рослинного чи тваринного походження, залишки яких утворюють поклади і родовища. Їхнє промислове освоєння потребує спеціальних дозволів та ліцензування, видобуток регулюється окремими законами, а їхні запаси підлягають обов'язковому обліку у Державному балансі.

Другий тип – фосилії "непромислові" – окрема категорія фосилій, визначена у "Класифікаторі корисних копалин" (2008) у структурі неметаловмісних корисних копалин і віднесені до коштовного та колекційного каміння органогенного походження. Вони не утворюють промислових скупчень, є рідкісними палеонтологічними утвореннями і віднесені до об'єктів з особливою науковою, культурною або колекційну цінність. Можуть бути як об'єктом купівлі-продажу (підтип 1), або їм можуть надати особливий статус і віднести до охоронних об'єктів природно-заповідного чи музейних фондів (підтип 2).

Оскільки палеонтологічні викопні рештки давніх організмів перших двох типів класифікуються як корисні копалини загальнодержавного значення, їхнє вилучення, збір та комерційний обіг регулюються "Кодексом України про надра" (1994). Для легального видобутку або збору таких скам'янілостей з метою створення колекцій чи продажу необхідне отримання відповідних спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами. Якщо такі фосилії мають декоративний чи ювелірний вигляд, вони класифікуються як виробне або колекційне каміння і обліковуються як нерудні корисні копалини. Якщо йдеться про унікальні наукові фосилії (наприклад, кістки мамутів чи цілісні відбитки доісторичних риб/рослин), які не мають промислового значення, вони розглядаються не в статусі корисної копалини, а як наукові об'єкти чи геологічні (палеонтологічні) пам'ятки. Відповідно до Кодексу України про надра (1994) такі знахідки належать державі та підлягають охороні, а не промисловому обліку в балансі видобутку. В таких випадках межа між науковим об'єктом та промисловим ресурсом практично зникає.

Третій тип – фосилії для наукових потреб чи для вирішення прикладних геологічних завдань. Організації, що здійснюють збори фосилій для наукових досліджень, діють у межах правового поля спеціального надрокористування.

Четвертий тип – фосилії загального користування, або масові палеонтологічні знахідки, які часто трапляються в осадових породах, не є промисловою чи комерційною сировиною; збираються для власних потреб. Вони не є об'єктом оподаткування рентною платою за користування надрами, якщо їх збір не передбачає отримання комерційної/економічної вигоди. Ліцензуванню такий вид діяльності не підлягає.

Отже, як видно з переліку фосилії є об'єктами надрокористування (тип 1; тип 2 підтип 1); або не мати ніякого відношення до корисних копалин і надрокористування і бути віднесені до унікальних об'єктів природно-заповідного фонду у категорії культурної, наукової чи музейної цінності (тип 2 підтип 2) з суворою охороною збоку держави; або бути взагалі без статусу (тип 4).

В нормативних документах України щодо пошуку і видобутку скам'янілостей є багато неточностей і мало конкретики щодо визначення статусу фосилій, оцінки їхньої

унікальності та наукового значення. Це породжує купу різночитань і відмінних тлумачень, порушень законодавства в галузі промислової розробки, неліцензованого видобутку унікальних фосилій і шляхів отримання комерційної вигоди. Механізму отримання спеціальних дозволів на суто палеонтологічні (наукові чи аматорські) пошуки в Україні нема. Контролю за перебігом "палеонтологічного бізнесу" нема.

Відсутність дієвого обліку та чітких процедур призводить до варварського руйнування природної спадщини та безгосподарного відношення до палеонтологічних об'єктів, наслідком яких є економічні збитки для бюджету (несплачена рента за користування надрами), екологічні збитки довкіллю у вигляді зруйнованих ландшафтів, позбавлення українських музеїв унікальних фондів, втрата наукового пріоритету та втрачена вигода від розвитку міжнародного палеонтологічного геотуризму.

Кількість і поширення деструктивних прикладів ганебного відношення до палеонтологічної спадщини в Україні з кожним роком збільшується. Це приховування знахідок промисловими компаніями під час розробки кар'єрів; хижацький видобуток (приклад: нелегальний видобуток бурштину за допомогою мотопомп на Поліссі повністю руйнує породи разом з унікальними інклюзами комах, які знищуються гідроударами або нелегально вивозяться за кордон за безцінь), мародерство «мамонтової фауни» комерційними шукачами заради продажу на чорному ринку; вандалізм на відслоненнях венду з рештками найдавнішої безскелетної докембрійської біоти, яка має світове наукове значення, тощо.

Для виведення ринку фосилій з тіні та збереження природної спадщини пропонується впровадити:

– нормативне розмежування фосилій за унікальністю – класифікувати масовий палеонтологічний матеріал (уламки рослин, безхребетні) як об'єкти загального надрокористування, дозволивши вільний збір з поверхні; а унікальні об'єкти (хребетні, інклюзи, докембрійську біоту) оголосити виключною державною власністю з обов'язковою реєстрацією знахідок;

– палеонтологічний аудит у будівництві та промисловості: зобов'язати забудовників і розробників кар'єрів проводити попередню палеонтологічну експертизу та надавати сезонний доступ науковцям;

– економічне стимулювання надрокористувачів: надрокористувачам, які зупинили роботу техніки та передали унікальну фосилію державі, надавати тимчасові пільги зі сплати рентної плати для компенсації простою;

– дозволити офіційний експорт після палеонтологічної експертизи зі стягненням мита у розмірі 15–20% від реальної ринкової вартості фосилії, а не від ваги брутто каміння;

– створення Державного палеонтологічного кадастру: на базі Держгеонадр створити реєстр критично важливих палеонтологічних геосайтів, або інтегрувати їх до складу Національних природних парків.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому вперше у вітчизняній науковій практиці здійснено міждисциплінарний синтез палеонтології, економічної геології та екологічного права з метою реформування системи надрокористування. Удосконалено юридичну дефініцію моменту виникнення правовідносин надрокористування щодо фосилій. Дістала подальшого розвитку концепція розмежування палеонтологічних ресурсів за рівнем унікальності на масовий матеріал (об'єкти загального користування) та унікальні знахідки (виключна держвласність), що дозволяє інтегрувати аматорський пошук у легальне економічне поле України та захистити критичні геосайти через Державний палеонтологічний кадастр.

Висновки. Фосилії за своїм походженням і розміщенням в надрах беззаперечно є об'єктами надрокористування. Проте їхня унікальна природа вимагає докорінної еволюції українського законодавства: переходу від суто фіскального та сировинного сприйняття надр до концепції збереження природної спадщини. Запропоновані кроки дозволять не обмежити науковий чи аматорський пошук бюрократичними бар'єрами, а навпаки

створити прозорі, економічно вигідні умови для легального дослідження, капіталізації та захисту палеонтологічних багатств України.

Список використаних джерел:

Класифікатор корисних копалин: ДК 008:2007. [Чинний від 2008-08-01]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2008. 26 с.

Кодекс України про надра: Закон України від 27.07.1994 № 132/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994.

Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 31 січ. 1995 р. № 75. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/go/75-95-п

References

Derzhspozhyvstandart Ukrainy. (2008). *Klasyfikator korysnykh kopalyn: DK 008:2007* [Classifier of minerals: DK 008:2007] (Official ed.). Kyiv. [in Ukrainian]

Zakon Ukrainy «Kodeks Ukrainy pro nadra» [Law of Ukraine "Subsoil Code of Ukraine"], No. 132/94-VR (1994). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. [in Ukrainian]

Kabinet Ministriv Ukrainy. (1995, January 31). *Pro zatverdzhennia Poriadku derzhavnoho obliku rodovyshch, zapasiv i proiaviv korysnykh kopalyn* [On approval of the Procedure for state accounting of fields, reserves and occurrences of minerals] (Resolution No. 75). Legislation of Ukraine. rada.gov.ua [in Ukrainian]